

The Transformation of the Concept of Wealth in Post-Revolutionary Iran

Ahmadreza Bordbar

Associate Professor, Department of
Political Sciences, Shiraz University,
Shiraz, Iran

Hoda Yousefi Najafabadi*

Ph.D Student, Political Sciences,
Kharazmi University, Tehran, Iran

Introduction

During the transition from the Pahlavi regime to the Islamic Republic, a central revolutionary value was the struggle against economic corruption, class disparity, and the concentration of national capital in the hands of a ruling minority. These conditions had fostered a deep and widespread sense of deprivation among the population over many years. Efforts to address this issue seemed feasible through the devaluation of wealth and the promotion of values such as equality and social justice. The present study aimed to examine the transformation of the concept of wealth in Iran after the Islamic Revolution.

* Corresponding Author: ar.bordbar@saadi.shiraz.ac.ir

How to Cite: Bordbar, A & Yousefi Najafabadi, H., (2025), "The Transformation of the Concept of Wealth in Post-Revolutionary Iran", *Political Strategic Studies*, Vol. 14, No. 54, 111-148. Doi: [10.22054/QPSS.2024.80225.3420](https://doi.org/10.22054/QPSS.2024.80225.3420)

Literature Review

Numerous studies have explored the changes across various domains following the Islamic Revolution, including economics, culture, and value systems. For instance, the Persian-language book titled *Iran's Economy Before and After the Islamic Revolution* (Dadgar, 2012) offered a critical analysis of Iran's economic performance before and after the Revolution, shedding light on social welfare levels and factors influencing human development. Dadgar's work elucidates the path taken by post-Revolutionary economic policymakers and the underlying values that guided them. In the Persian-language monograph titled *Revolution and Values: A Study on the Evolution of Values in the Light of the Islamic Revolution*, Zoelm (2009) contends that the Revolution's leaders characterized it as *a revolution of values*. Relying on a field study, he concludes that while the Revolution's goals were largely realized in its early years, subsequent developments led to a decline in these original values and a rise in public discontent. Moreover, Aryan's M.A. thesis titled *The Effects of the Islamic Revolution and the Gulf War on Iran's Economy* (1989) examined the impact of factors such as the Iran–Iraq War, modernization trends, and oil on Islamic economic theories. Aryan argues that underdeveloped infrastructure, among other factors, hindered the realization of many of the goals and values established in the Revolution's early years. The novelty of the present research lies in its focus on the transformation process itself, closely examining how factors such as popular culture and the discourse of development have played pivotal roles in the erosion of the Revolution's original values and in shaping the current situation.

Materials and Methods

The present research employed a combination of documentary and descriptive–analytical methods. The documentary method was used to

gain insight into the goals and values articulated during the early years following the Islamic Revolution. In addition, a descriptive-analytical approach was adopted to thoroughly examine the unfolding processes and provide a comprehensive overview of the situation. The study also used Ted Robert Gurr's theory of relative deprivation as its theoretical framework. According to this theory, a sense of deprivation and discontent arises when there is a growing gap between value expectations (what people believe they are entitled to) and value capabilities (what they perceive they can achieve).

Results and Discussion

In post-Revolutionary Iran, values such as justice and equality were promoted, aligning with the public's mental framework and religious beliefs. However, subsequent shifts in practice challenged these expectations, creating conditions conducive to a sense of relative deprivation. Deeply shaped by religious beliefs, the pursuit of equality and social justice has long been a central aspect of Iranian culture. When this pursuit aligned with the principles championed by the architects of the Islamic Revolution, it set in motion a profound societal transformation. The principle of equality became a powerful catalyst for the Revolution, and the people's unwavering belief in the establishment of revolutionary values fostered high expectations. However, since its inception, the ruling system of the Islamic Republic has undertaken a long and complex journey to achieve its objectives. The process of devaluing wealth and realizing justice has been gradual rather than immediate. The slow progress in meeting these goals gave rise to a new sense of deprivation within the collective consciousness. When the anticipated achievements diverged sharply from what was attainable, a sense of relative deprivation emerged as the primary repercussion experienced by the public.

Conclusion

The current inquiry focused on the performance of post-Revolutionary governments, the actions of self-serving individuals in positions of authority, and the influence of both domestic and foreign factors. It concludes that in the early years of the Islamic Revolution, some justice-oriented objectives showed signs of progress. However, various challenges—including the imposed Iran–Iraq War and subsequent economic imperatives such as modernization and development—acted as impediments, delaying the realization of the cherished ideal of social justice. For a populace that had envisioned a society free from inequality and had passionately worked toward its realization, this outcome fostered a collective sense of relative deprivation. Although the process of wealth devaluation should be understood as a long-term endeavor, recent deviations from the core path of social justice—caused by the inadequate performance of certain state officials—highlight the need for fundamental reforms. Achieving the ideal socio-economic model, grounded in the teachings of Islam, depends on overcoming these obstacles and returning to the authentic values of the Islamic Revolution.

Keywords: Wealth, Value, Islamic Revolution, Iran, Relative Deprivation.

----- فصلنامه علمی پژوهش‌های راهبردی سیاست -----

دوره ۱۴، شماره ۵۴، پاییز ۱۴۰۴، ۱۱۱-۱۴۸

qpss.atu.ac.ir

DOI: [10.22054/QPSS.2024.80225.3420](https://doi.org/10.22054/QPSS.2024.80225.3420)

سیر استحاله مفهوم ثروت در ایران پس از انقلاب اسلامی

احمد رضا بردبار* دانشیار گروه علوم سیاسی دانشگاه شیراز، شیراز، ایرانهدی یوسفی نجف‌آبادی دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

چکیده

در فرایند گذار از رژیم پهلوی به نظام جمهوری اسلامی؛ یکی از ارزش‌های انقلابی، مبارزه با فساد اقتصادی، شکاف طبقاتی و انحصار سرمایه ملی در دست اقلیت حاکم بود، امری که در طی سال‌ها سبب ایجاد ادراکی از محرومیت در اذهان عمومی مردم جامعه شده بود. اهتمام در جهت تحقق این امر از رهگذر ضدارزش ساختن ثروت و ارج نهادن به مفاهیمی مانند برابری و عدالت اجتماعی ممکن می‌نمود. پرسش این است که فرایند استحاله مفهوم ثروت در ایران پس از انقلاب اسلامی چگونه بوده است؟ در پاسخ به این پرسش با بهره‌گیری از نظریه محرومیت نسبی تد رابرت گر باید گفت برخی عوامل و رویدادها سبب شدند تا ثروت‌اندوزی به‌نوعی ارزش در نظام اجتماعی تبدیل شود. به این منظور رویکرد دولت‌های پس از انقلاب و میزان تطبیق‌پذیری آن‌ها با ارزش‌های انقلابی بررسی می‌گردد. داده‌های مورد استفاده در پژوهش به طریق اسنادی گردآوری و با روش تحلیل محتوا واکاوی شده‌اند.

واژگان کلیدی: ثروت، ارزش، انقلاب اسلامی، ایران، محرومیت نسبی.

مقدمه

انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ دگرگونی‌های عمیقی در ساختار سیاسی، اقتصادی و اجتماعی کشور ایجاد کرد. یکی از پیامدهای مهم این انقلاب، تغییر در نگرش نسبت به ثروت و قدرت بود. آنچه پیش از وقوع انقلاب اسلامی سبب نارضایتی بسیاری از مردم و نیز نخبگان سیاسی مخالف با حاکمیت مستقر، می‌شد این بود که بخش مهمی از ثروت جامعه در دست اقلیت حاکم قرار داشته و شکاف طبقاتی به فقر و نابرابری اجتماعی دامن می‌زد.

رویکرد حکومت پهلوی به‌ویژه در زمینه اقتصاد به نحوی بود که احساس محرومیت را روزه‌روز در افراد جامعه شدت می‌بخشید. به‌عنوان مثال ساختاری مانند «بنیاد پهلوی» دیدگاه مردم را به دولت بیش از گذشته منفی ساخته بود. شکل‌گیری این بنیاد از آنجا شروع شد که پس از تبعید رضاشاه، اموال غیرمنقولی که به تصرف وی درآمده بود با فرمانی از جانب محمدرضا پهلوی و به‌منظور جلوگیری از اعتراضات اجتماعی به دولت واگذار شد. در سال ۱۳۲۸ و با تصویب مجلس شورای ملی، این املاک و مستغلات با عنوان «موقوفه خاندان پهلوی» مجدداً در اختیار شاه قرار گرفت و در نهایت در سال ۱۳۳۷، محمدرضا شاه فرمان تاسیس سازمانی خیریه با نام بنیاد پهلوی را صادر کرده و قسمتی از اموال خود را برای اجرای مقاصد خیرخواهانه در اختیار این سازمان قرار داد (آزاد و رحمانیان، ۱۳۹۷: ۲۵). دیدگاه غالب در میان مردم نسبت به این سازمان به‌عنوان تنها یک نمونه از چندین اقدام حکومت پهلوی، چیزی جز مبادرت به ثروت‌اندوزی نبود.

روحانیون مبارزی که نهضت انقلاب اسلامی توسط آنان آغاز شد در مقابل رویکرد مذکور نسبت به ثروت، مدعی ایجاد تغییراتی بودند، نتیجه آن دوری از تجمل و تحقق برابری بود. این مفهوم البته مفهومی ابداعی نبود؛ بلکه در فرهنگ مذهبی ایرانیان ریشه داشت. عدالت و برابری اجتماعی از جمله فضایل پیشوایان دینی ایرانیان شمرده می‌شد.

امام خمینی (ره) رهبر انقلاب اسلامی در زمان مبارزه علیه رژیم پهلوی بارها به برابری، عدالت اجتماعی و زدودن فساد اقتصادی که توسط کارگزاران رژیم وقت ایجاد شده بود تأکید نمودند. امام (ره) در یکی از سخنرانی‌های خود پیش از پیروزی انقلاب اسلامی

فرمودند: «تنها با استقرار حکومت عدل اسلامی است که می‌توان خرابی‌های عظیم فرهنگی و اقتصادی و کشاورزی که رژیم فاسد شاه به وجود آورده است جبران نموده و نوسازی مملکت را به نفع طبقات زحمت کش و مستضعف آغاز نمود» (صحیفه امام، جلد ۴: ۴۲۷). در حقیقت بیانات رهبر انقلاب بر ارزش‌هایی استوار بود که مردم نیازمند آنها بوده اما از آنها محروم مانده بودند.

میل به برابری و عدالت اجتماعی از گذشته به دلیل باورهای مذهبی مردم ایران در فرهنگ این ملت ریشه داشت و تلفیق آن با آرمان‌های بیان شده از جانب معماران انقلاب اسلامی در نهایت مردم را در مسیری قرارداد که تغییرات کلان را ناگزیر می‌دانستند. همان گونه که میشل فوکو تبیین می‌کند: «مردم ایران قیام کردند و گفتند دیگر این وضع را نمی‌خواهیم، ما به طور قاطع باید این رژیم را تغییر دهیم، ما باید همه چیز را در کشور اعم از تشکیلات سیاسی، نظام اقتصادی و سیاست خارجی را تغییر دهیم.» (فوکو، ۱۳۷۹: ۶۰).

تغییر مذکور به گونه‌ای تصور می‌شد که ارزش‌های ناب اسلامی محقق شده و آنچه باعث محرومیت عمیق‌تر برخی اقشار جامعه می‌شد، از بین برود. آرمان برابری در آن زمان محرکه مهمی برای انقلاب به حساب می‌آمد و ایمان مردم به پیروزی و حاکم شدن ارزش‌های انقلابی انتظارات رفیعی برای آنان ایجاد کرد که در ادامه و با مشاهده فرایندی نه‌چندان کوتاه برای تحقق اهداف، خود موجب شکل‌گیری نوع جدیدی از محرومیت در اذهان جمعی گشت.

در حقیقت از زمان تثبیت نظام جمهوری اسلامی تا حال حاضر، نظام حاکم تا دستیابی به اهداف بیان شده ناگزیر از پیمودن مسیری طولانی است. به عبارت دیگر روند اصلاح و ارزش‌زدایی از ثروت^۱ مسیری طویل است و ضمن لزوم درک این پدیده به عنوان فرایند و

۱. در این مقاله «ثروت» در صورتی که از طرق نامشروع کسب شده و سبب افزایش شکاف و نابرابری اجتماعی شده باشد مذموم است نه در معنای صحیح و از راه درست. اصل ۴۷ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به خوبی بیان کرده است که: «مالکیت شخصی که از راه مشروع باشد محترم است و ضوابط آن را قانون معین می‌کند.» (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران)

نه رویدادی ناگهانی، بازنگری‌های جدی و رفع موانعی که در طی سال‌های پس از انقلاب بر سر راه آن ایجاد شده نیز باید مدنظر قرار گیرد.

مقصود نوشتار، تبیین مسیری است که در دولت‌های پس از انقلاب اسلامی در راستای تحقق ارزش‌های انقلابی طی شده و به واکاوی عواملی می‌پردازد که تحقق این ارزش‌ها را با تأخیر مواجه ساخته است. سیر این تغییرات خالی از عواقب نبوده و سبب ایجاد ادراکی از محرومیت در میان مردم شده است؛ لذا این مقاله نظریه محرومیت نسبی *تد رابرت گر* را برای توضیح پدیده ایجاد شده به کار می‌گیرد.

پیشینه پژوهش

در زمینه تحولات ایجاد شده پس از انقلاب اسلامی در حوزه‌های مختلف اعم از اقتصاد، فرهنگ، نظام ارزش‌ها و غیره پژوهش‌های ارزشمندی صورت گرفته است. به عنوان مثال حسن دادگر در کتابی با عنوان *اقتصاد ایران قبل و بعد از انقلاب اسلامی*، به نقد عملکرد اقتصادی ایران پیش و پس از انقلاب اسلامی پرداخته و سطح رفاه اجتماعی و نیز مولفه‌های مؤثر بر توسعه انسانی را بررسی می‌کند (دادگر، ۱۳۹۱). علاوه بر مزیت این کتاب در پژوهش‌های اقتصادی، روشن ساختن مسیری که تصمیم‌سازان اقتصادی ایران پس از انقلاب اسلامی در پیش گرفتند می‌تواند نمایانگر ارزش‌هایی باشد که نزد آنها اولویت دارند.

در حوزه‌ای نزدیک‌تر به این پژوهش، علی ذوعلم در سال ۱۳۸۸ اقدام به نگارش کتابی به نام *انقلاب و ارزش‌ها: پژوهشی درباره سیر تحول ارزش‌ها در پرتو انقلاب اسلامی ایران* نمود و در آن بیان کرد که رهبران انقلاب اسلامی، انقلاب را انقلاب ارزش‌ها می‌نامند و هدف آن را زمینه‌سازی یک تحول عظیم در نگرش افراد عنوان می‌کنند، اما آیا این امر موفقیت‌آمیز بوده است؟ کتاب با یک بررسی میدانی چنین نتیجه می‌گیرد که اهداف انقلاب اسلامی در سال‌های نخست و به‌ویژه به دلیل وجود صبغه مذهبی افراد جامعه تا حد

به عبارت دیگر در جامعه اسلامی، هم دخل و هم خرج، هم تولید و هم توزیع باید با معیارهای صحیح و مشروع انجام پذیرد و اموال مردم از تعرض دیگری مصون بماند (رحمدل، ۱۳۹۶).

زیادی محقق شد. اما در دهه‌های بعد تحولات فرهنگی و اقتصادی بین‌المللی سبب افول از ارزش‌های نخست شد و این مسئله نارضایتی مردم را به دنبال داشت (ذوعلم، ۱۳۸۸).

حسین آراین مقاله‌ای را با نام *The Effects of the Islamic Revolution and the Gulf War on Iran's Economy* به رشته تحریر درآورده و در آن ضمن بررسی اقتصاد ایران پس از انقلاب اسلامی، تأثیرات عواملی مانند جنگ ایران و عراق، گرایش به نوسازی، نفت و موانع صادرات آن، تجارت خارجی، کشاورزی و غیره را بر میزان نتیجه‌بخش بودن یا نبودن تئوری‌های اقتصاد اسلامی مورد کاوش قرار می‌دهد. از نظر نویسنده، زیرساخت‌های تکامل نیافته در کنار دیگر عوامل سبب شده تا بسیاری از اهداف و ارزش‌های بیان شده در سال‌های آغازین انقلاب، امکان عملی شدن نداشته باشند (Aryan, 1989).

علیرضا دانشیار نیز در مقاله‌ای با عنوان «بررسی دوره موسوم به اصلاحات در نظام سیاسی ایران»؛ معتقد است که فرایند تبدیل ثروت به ارزش در ایران بخشی از اصلاحات سیاسی و اجتماعی است که در سال‌های پس از انقلاب رخ داده است و در این چارچوب با تغییر ارزش‌های کلی و هنجارهای کلی، ثروت به یک پدیده مطلوب در ایران تبدیل شده است. فرایند تبدیل ثروت به ارزش در ایران و تأثیرات آن بر روی ارزش‌های دیگر؛ بدین معنا که با اقداماتی، ثروت به یک چیز خوب یعنی ارزش مثبت و فقر به یک ارزش منفی تبدیل گشته و دارندگی، برازندگی و فقر و تنگ‌دستی، شرمندگی شد. با حاکم شدن تدریجی این نگاه در جهت تغییر ارزشی و هنجارهای سنتی مذهبی، به مرور ساده‌زیستی به یک ضد هنجار تبدیل شده است (دانشیار، ۱۳۸۶).

چنان که اشاره شد پژوهش‌های انجام گرفته در حوزه مورد مطالعه مقاله، بسیار ارزشمند بوده و در زمینه‌های مختلف دارای مزیت قابل توجهی هستند. آنچه این پژوهش را از آثار پیشین متمایز می‌سازد تمرکز بر فرایندی است که طی آن ارزش‌های اصیل سال‌های ابتدایی پس از انقلاب اسلامی رو به افول رفته است. در این فرایند، فرهنگ مردم و نیز مطرح شدن مسائلی مانند توسعه و ارجحیت نهادن آن، در شکل‌گیری وضعیت کنونی دخیل بوده‌اند و پژوهش پیش‌رو به دنبال واکاوی آنها است.

روش پژوهش

روش به کار گرفته شده در این پژوهش ترکیبی از روش‌های اسنادی و تحلیل محتوا است. هدف اصلی روش مذکور، ارائه تصویری کامل، دقیق و جامع از وضعیت موجود است. داده‌های مورد نیاز می‌تواند از طریق روش‌های مختلفی مانند مشاهده، مصاحبه، پرسش‌نامه، بررسی اسناد و منابع موجود جمع‌آوری شود. انتخاب روش جمع‌آوری داده‌ها بستگی به ماهیت موضوع پژوهش، اهداف مطالعه و محدودیت‌های زمانی و مالی دارد.

هدف اصلی این مرحله، شناسایی الگوها، روابط، عوامل مؤثر، دلایل و پیامدهای مختلف مرتبط با موضوع پژوهش است. پژوهشگر با تحلیل داده‌ها سعی می‌کند به درک عمیق‌تری از موضوع دست یابد و پاسخ‌های منطقی و معتبر برای سؤالات و فرضیه‌های پژوهش ارائه دهد.

روش تحلیل محتوا به پژوهشگران این امکان را می‌دهد تا دانش و بینش جامع‌تری از موضوع مورد مطالعه کسب کنند و زمینه را برای پژوهش‌های بعدی و ارائه پیشنهادهای کاربردی فراهم آورند. این روش در حوزه‌های مختلفی از جمله علوم اجتماعی، روان‌شناسی، علوم تربیتی، مدیریت، اقتصاد و غیره کاربرد گسترده‌ای دارد و به عنوان یکی از پایه‌های اصلی پژوهش در این حوزه‌ها محسوب می‌شود.

هدف در تحقیق توصیفی، شناسایی وضع موجود است نه قضاوت درباره آن یا بررسی نوع روابط موجود بین عوامل و متغیرهای مختلف؛ بنابراین در یک تحقیق توصیفی، محقق الزاماً در پی کشف و توضیح روابط، همبستگی‌ها و نیز آزمودن فرضیه‌ها و پیش‌بینی حوادث و رویدادها نیست، بلکه توجه او بیشتر در جهت توصیف و گزارش‌نویسی از موقعیت‌ها و وقایع بر اساس اطلاعاتی است که بیشتر جنبه وصفی دارد.^۱

همچنین در این پژوهش از روش اسنادی بهره گرفته است. در باب روش اسنادی باید گفت، اووه فلیک در کتاب «درآمدی بر تحقیق کیفی» بیان می‌دارد: «هنگامی که تصمیم می‌گیرید در پژوهش خود از اسناد و مدارک استفاده کنید به آن‌ها همواره به چشم ابزار ارتباط نگاه کنید. همچنین باید این پرسش را از خود پرسید که این سند را چه کسی،

1. <https://elmemma.com/types-of-data-analysis-methods/8708>

برای چه منظوری و برای چه کسی تهیه کرده است؟ همین که از اسناد در پژوهش خود استفاده می کنید، باید همزمان پژوهش درباره خود آن ها را نیز شروع کنید: چه ویژگی هایی دارند، در چه شرایط ویژه ای تولید شده اند و جز این ها.» (فلیک، ۱۳۸۸: ۲۷۷).

میشل فوکو نیز درباره سند بیان می دارد: «سند ابزار خوش اقبال تاریخ نیست، تاریخی که به تمامی حافظه باشد؛ تاریخ شیوه ای است برای آن که جامعه ای به انبوهی از اسناد که تاریخ از آن جدا نیست منزلت بخشد، و آن را پردازش کند.» (بردبار، ۱۳۹۷: ۵).

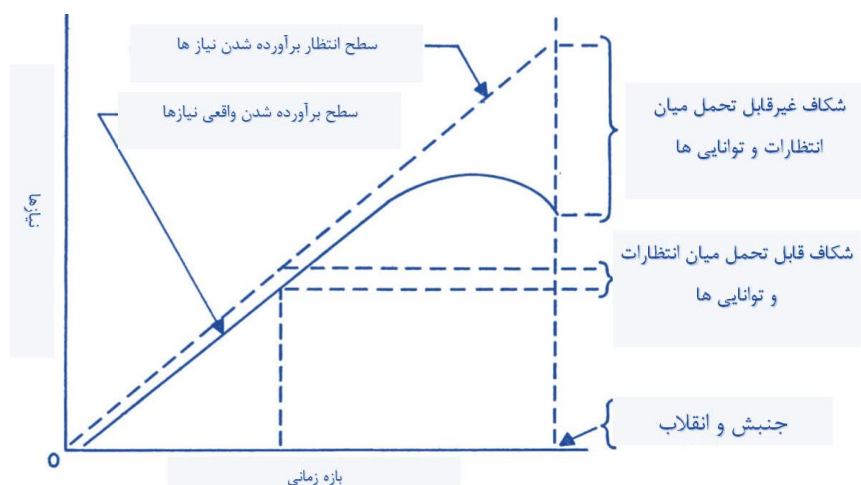
در روش اسنادی، پژوهشگر به تحلیل اسنادی می پردازد که اطلاعات درباره پدیده هایی که قصد مطالعه آن ها را دارد در برداشته باشد. هدف پژوهشگر مورد استناد قرار دادن متون بدون واکاوی در انگیزه ها و مقاصد پدید آورندگان آن ها است (صادقی فسایی و عرفان منش، ۱۳۹۴: ۵). تعیین منابعی که در این روش مورد استفاده قرار می گیرد بر پایه چهار محور اصالت، اعتبار، نمایندگی و معنا صورت می گیرد و سپس به دو دسته منابع دست اول و منابع دست دوم تقسیم می شوند (بیات، طاهری و ذوالفقاری، ۱۳۹۷: ۴). در این مقاله فرمایشات امام خمینی (ره) به عنوان منابع دست اول و کتب و مقالاتی که ما را در پرداختن موضوع یاری رسانده اند به عنوان منابع دست دوم به کار گرفته شده اند.

از آنجا که بررسی روند طی شده پس از انقلاب اسلامی در حوزه اقتصاد و در زمینه تغییر ارزش ها نیازمند آگاهی از متونی است که اهداف بیان شده در نخستین سال های پس از انقلاب اسلامی را به خوبی نشان دهد، در این پژوهش از روش اسنادی و به دلیل آنکه برای ارزیابی فرایند طی شده به واکاوی الگوها و ارائه تصویری جامع از وضعیت احتیاج داریم از روش تحلیل محتوا بهره خواهیم برد.

چارچوب نظری

تئوری محرومیت نسبی تد رابرت گر، یکی از نظریه های برجسته در زمینه تبیین انقلاب ها و ناآرامی های اجتماعی است. گر معتقد است انقلاب زمانی رخ می دهد که مردم احساس محرومیت نسبی کنند. محرومیت نسبی به وضعیتی اشاره دارد که در آن افراد احساس

می‌کنند که در مقایسه با دیگران، از منابع و فرصت‌های کمتری برخوردارند.^۱ وی همچنین برای آن که توضیح دهد نارضایتی چگونه به خشونت منتهی خواهد شد نظریه محرومیت نسبی را مطرح نمود. هر چند از نظر او خشونت نتیجه قطعی نارضایتی نیست؛ اما احتمال وقوع خشونت با درصد بالای نارضایتی اجتماعی افزایش خواهد یافت (Hasan Jafri, 2020: 3).

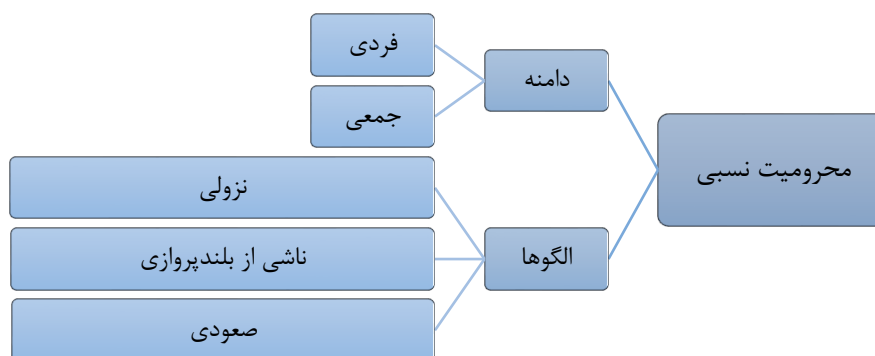
(Davies, 1962: 3)

از نظر گر محرومیت نسبی به عنوان برداشت بازیگران از وجود اختلاف میان انتظارات ارزشی و توانایی‌های ارزشی‌شان تعریف می‌شود. انتظارات ارزشی، کالاها و شرایط زندگی هستند که مردم خود را مستحق آنها می‌دانند. در مقابل توانایی‌های ارزشی، کالاها و شرایطی هستند که آنها فکر می‌کنند عملاً توانایی کسب و حفظ آنها را دارند. این فرضیه بر برداشت ذهنی از محرومیت تأکید دارد. مردم ممکن است به طور ذهنی با توجه به انتظاراتشان احساس محرومیت کنند؛ اما یک ناظر عینی آنان را نیازمند قلمداد نکند. به همین ترتیب کسانی که در وضعیتی به سر می‌برند که از دید یک ناظر حد اعلای فقر یا محرومیت مطلق است ممکن است آن را ناعادلانه یا چاره‌ناپذیر قلمداد نکنند (Gurr, 1968: 16).

1. <https://www.ricac.ac.ir/pages/1266>

ارزش‌ها، حوادث، اهداف یا شرایط مطلوبی هستند که انسان‌ها در راه دسترسی به آن‌ها تلاش می‌کنند. این ارزش‌ها به سه دسته تقسیم می‌شوند؛ ارزش‌های رفاهی، ارزش‌هایی هستند که مستقیماً با رفاه مادی و تحقق نفس در ارتباطند از جمله کالاهای مادی مانند غذا، مسکن، خدمات بهداشتی و آسایش مادی و گسترش توانایی‌های فیزیکی و روانی را شامل می‌شود. گروه دوم ارزش‌های مربوط به قدرت هستند، این ارزش‌ها میزان توان انسان‌ها در نفوذ بر کنش‌های دیگران و اجتناب از دخالت ناخواسته دیگران در کنش‌های خود را تعیین می‌کنند. ارزش‌های مرتبط به قدرت شامل تمایل به مشارکت در تصمیم‌گیری جمعی، رأی‌دادن، شرکت در رقابت سیاسی، عضویت در گروه نخبگان سیاسی و تمایلاتی چون حق تعیین سرنوشت و امنیت است. سومین دسته یعنی ارزش‌های بین‌الاشخاصی عبارتند از: رضایت‌های روانی که ما در تعامل غیراقتدارآمیز با دیگر افراد و گروه‌ها در صدد کسب آنها هستیم. این ارزش‌ها شامل میل به منزلت یعنی کسب نقشی مورد قبول عموم تا به مدد آن در تعامل با دیگران میزانی از پرستیژ را کسب کنیم، نیاز به مشارکت در گروه‌های باثبات و حمایتگری چون خانواده و انجمن‌ها و همچنین احساس اطمینانی نشأت گرفته از اعتقاد به باورهای مشترک درباره هنجارهای حاکم بر تعاملات اجتماعی می‌شود (گر، ۱۳۸۸: ۵۰-۴۸).

به عنوان مثال اگر فردی در یک جامعه باور داشته باشد که می‌توان با تنها یک شغل، رفاه مورد انتظار اعضای یک خانواده چهارنفره را تأمین کرد؛ اما در واقعیت امر به چنین امری دست نیابد احساس ناامیدی یا به بیان دیگر احساس محرومیت خواهد کرد. این در حالی است که ممکن است فردی در موقعیت فقر مطلق وضعیت خود را نامطلوب نداند. این نظریه پرداز همچنین محرومیت را از دو بعد دامن و انواع نیز تقسیم‌بندی می‌کند. شکل یک این تفکیک را به صورت خلاصه نشان می‌دهد:

از نظر دامنه محرومیت ممکن است فردی و به عنوان مثال ناشی از عدم ارتقای شغلی و یا جمعی باشد. محرومیت جمعی معمولاً زمانی رخ می‌دهد که فعالیت‌های یک حزب یا گروه سیاسی یا اجتماعی توسط دولت ممنوع اعلام می‌شود، در چنین شرایطی تمام اعضای این حزب یا گروه دچار احساس محرومیت خواهند شد.

محرومیت ممکن است طی سه نوع فرایند متفاوت اتفاق بیفتد؛ محرومیت نزولی زمانی رخ می‌دهد که با وجود عدم تغییر انتظارات افراد، توانایی آنها کاهش می‌یابد این وضعیت به‌ویژه در زمان جنگ و یا پس از رخ دادن بلایای طبیعی شایع است. انسان‌ها در چنین اوضاع و احوالی، به دلیل از دست دادن آنچه که زمانی داشتند یا فکر می‌کردند می‌توانند داشته باشند خشمگین هستند و با مراجعه به وضعیت خود در گذشته احساس محرومیت نسبی می‌کنند. وضعیت ارزشی کل یک جامعه ممکن است به دلیل کاهش تولید کالاهای مادی، کاهش توانایی‌های نخبگان سیاسی در تأمین نظم یا حل بحران‌ها، تحمیل حاکمیت خارجی یا از دست دادن ایمان به ساختار باورها و هنجارهای کنشی که به جامعه انسجام می‌بخشند، سقوط کند. همچنین افول توانایی‌های ارزشی ممکن است به دلیل آن باشد که اعضای یک یا چند بخش از جامعه در تعارض با دیگر گروه‌ها بر سر ارزش‌های کمیاب در وضعیتی نامطلوب قرار می‌گیرند (گر، ۱۳۸۸: ۶۹). در نوع دوم، توانایی افراد تغییری پیدا نمی‌کند اما انتظارات آنها افزایش می‌یابد، در حقیقت شخص چیزی از دست نمی‌دهد؛ اما به دلیل انتظارات صعودی خود احساس ناامیدی می‌کند. پس از جنبش‌های مدنی و

حقوق بشری، چنین فرایندی به طور معمول اتفاق می‌افتد. آن‌هایی که دچار محرومیت نسبی ناشی از بلندپروازی می‌شوند پیش‌بینی نمی‌کنند که آنچه را دارند به میزان زیادی از دست بدهند و چنین نیز نمی‌شود؛ خشم آن‌ها به دلیل آن است که احساس می‌کنند فاقد ابزارهایی برای نیل به توقعات جدید یا تشدید یافته هستند. افزایش انتظارات ارزشی ممکن است حاکی از تقاضای میزان بیشتری از ارزش‌هایی باشد که پیش از این تا حدودی موجود بوده است، به عنوان مثال تقاضا برای کالاهای مادی بیشتر، بهره‌مندی از عدالت و نظم سیاسی یا حتی ممکن است تقاضا مربوط به ارزش‌هایی باشد که پیش از این هرگز وجود نداشته‌اند مانند مشارکت سیاسی برای مردمان مستعمرات یا برابری برای طبقات فرودست (گر، ۱۳۸۸: ۷۲).

در نهایت نوع سوم که پیچیدگی بیشتری دارد ممکن است رخ دهد، در این حالت انتظارات افراد و توانایی‌های آن‌ها افزایش می‌یابد؛ اما پس از مدت بسیار کوتاهی رشد توانایی‌ها متوقف شده و فاصله آن با انتظاراتی که صعود افسارگسیخته‌ای را تجربه می‌کنند افزایش خواهد یافت. به عنوان مثال زمانی که در یک اقتصاد نفتی رونق یافته ناگهان رکود اقتصادی اتفاق می‌افتد فاصله میان توانایی و انتظارات، افزایش بی‌سابقه‌ای خواهد یافت. این مدل را می‌توان مورد خاصی از محرومیت نسبی ناشی از بلندپروازی تلقی کرد که در آن بهبود طولانی‌مدت و کم‌ویش پیوسته وضعیت ارزشی مردم، انتظاراتی را درباره استمرار این بهبود پدید می‌آورد. اگر توانایی‌های ارزشی پس از دوره‌ای از بهبود ثابت بماند یا کاهش پذیرد، محرومیت نسبی صعودی یا پیش‌رونده رخ خواهد داد (گر، ۱۳۸۸: ۷۴).

همان‌گونه که اشاره شد برداشت محرومیت در ذهن افراد زمانی رخ خواهد داد که توانایی‌های آنان با انتظاراتشان همخوانی نداشته باشد. مهم‌ترین منبع ایجاد انتظارات مقایسه‌هایی است که توسط افراد در گروه‌های مختلف با افراد و گروه‌های مرجع صورت می‌گیرد و مکانیزم‌های مختلفی دارد. مسئله مورد اهمیت در این باره این است که اولاً افراد در چه گروهی قرار دارند چرا که جایگاه فعلی آن‌ها اطلاعات مهمی در رابطه با

گروه‌هایی که توسط آنها مرجع شناخته می‌شوند در برخواهد داشت (Naazer, 2017: 7).

در درجه دوم نیز دامنه دسترسی و پنجره‌هایی است که بین افراد به جهان بیرون دارند. به‌عنوان مثال نوجوانان حاضر در مدارس که اکثریت آن را افراد ثروتمند تشکیل می‌دهند محرومیت نسبی بیشتری نسبت به نوجوانان حاضر در مدرسه‌هایی با اکثریت افراد فقیر احساس خواهند کرد. به‌علاوه هر چه میزان دسترسی افراد به جهان بیرون بیشتر باشد گروه‌های مرجع بیشتری برای مقایسه شناسایی شده و به‌تبع آن میزان محرومیت نسبی نیز افزایش خواهد یافت (Bernburg, Thorlindsson, Sigfusdottir, 2009: 6).

با توجه به نظریه مذکور در رابطه با جامعه ایران پس از انقلاب اسلامی، در ابتدای شکل‌گیری انقلاب ارزش‌هایی در جهت عدالت و برابری مطرح و ایجاد شد که توأم با استقبال مردم بود. نظام ذهنی افراد جامعه ایرانی به‌ویژه تحت تأثیر آموزهای مذهب شیعه مبنی بر برابری به‌گونه‌ای شکل گرفته بود که تحقق چنین اهدافی را مطلوب ارزیابی می‌کردند. در ادامه اما برخی تغییرات ایجاد شده در ارزش‌های ابتدایی جامعه را با علامت سؤال مواجه ساخت. با توجه به این که شکاف میان انتظارات جامعه و آنچه به آنها داده شده بود مطابق با مفهوم تناقض میان توانایی‌ها و ارزش‌ها به‌عنوان دال مرکزی نظریه محرومیت نسبی است، این نظریه می‌تواند در تدوین، تحلیل و نتیجه‌گیری موضوع مذکور ما را یاری رساند.

نابرابری‌های اجتماعی

الف- نابرابری اجتماعی در مقام تئوری

در یک تبیین کلی می‌توان چنین گفت که در هر جامعه‌ای انسان‌ها به‌طور مساوی به منابع، خدمات و موقعیت‌ها دسترسی ندارند؛ لذا جایگاه متفاوت هر فرد در ابتدای امر سبب می‌شود وی به‌واسطه آن مورد درجه‌بندی و ارزیابی قرار گرفته و در ادامه متعلق به گروه فرادست یا فرودست جامعه خوانده شود (لهستانی زاده، ۱۳۸۰: ۳).

نابرابری‌های موجود در جامعه را می‌توان به دودسته کلی: نابرابری در ثروت به معنای تفاوت میان افراد در دسترسی به منابع کمیاب و دارایی‌های اقتصادی و نیز نابرابری فرصت که مبتنی بر تفاوت در دسترسی اولیه به توانایی‌های تعقیب این منابع است تقسیم کرد (ریزمن و انگویتا، ۱۳۸۳: ۲۴۰).

هر نوع نابرابری در نهایت منجر به قشربندی خواهد شد، تفاوت میان اقشار ممکن است مبتنی بر دارایی و مالکیت، جنسیت، سن، اعتقاد دینی یا درجه نظامی باشد آنچه اهمیت دارد این است که افراد و گروه‌ها بر مبنای موقعیتی که در نظام قشربندی دارند دسترسی نابرابری به پاداش‌ها و مواهب موجود در جامعه نیز خواهند داشت (امیرپورسعید، ۱۳۹۸: ۲).

در آموزه‌های اسلامی، نابرابری همواره مورد سرزنش قرار گرفته و اندیشمندان مختلفی هم به بررسی ریشه‌های نابرابری در جوامع مختلف و هم به ارائه راهکارهایی در جهت رفع آن پرداخته‌اند. اهمیت این مسئله در ایران نیز از این رو است که اولاً نظام جمهوری اسلامی بر مبنای اصول مذهب تشیع و دین اسلام به تنظیم قواعد خود در تمام عرصه‌ها از جمله در بعد اقتصادی پرداخته است. در ثانی فرهنگ سنتی غالب در میان مردم ایران فرهنگ مذهبی اسلامی است و لذا مدح عدالت و برابری و در مقابل ذم نابرابری و بی‌عدالتی ناشی از آن از دیرباز در بطن فرهنگ و عقاید مردم ایران وجود داشته است.

سید قطب یکی از نظریه‌پردازان مسلمانی است که در رابطه با مسائل اقتصادی و اجتماعی و بالاخص نابرابری و عدالت، تئوری‌هایی نشأت گرفته از شریعت اسلامی ارائه می‌کند. این اندیشمند معتقد است تخطی از خط توحید در عقیده اسلامی و فاصله گرفتن از جهان‌بینی توحیدی سبب می‌شود تا فقر و نابرابری در جامعه افزایش یابد.

از نظر وی برخی قوانین اسلامی برای پیشگیری از گسترش نابرابری باید به اجرا درآید، این قوانین عبارتند از: تحدید و کنترل مالکیت فردی و خصوصی بی‌قید و شرط، لزوم پیشگیری از انحصار و حبس مال و تسهیل فرایند گرد آن در جامعه، پیشگیری از احتکار، تحریم شدید مناسبات و معاملات ربوی، توجه ویژه به انفاق، تعاون و تکافل اجتماعی، اهتمام به پرداخت و وصول زکات و مالیات، پیشگیری از اسراف سرمایه، جلوگیری از

تکثیر ثروت در یک بخش خاص و تنازل آن در دیگر بخش‌های جامعه و در نهایت مکلف ساختن دولت و حکومت اسلامی به مصادره سرمایه، اموال و املاک مازاد بر نیاز^۱ مترفین به نفع اقشار مستضعف در جهت ایجاد توازن و تعادل اجتماعی و اقتصادی در جامعه در راستای ایجاد فرصت‌ها و امکانات برابر رشد و شکوفایی و استعداد بشری (زرع پیم، جهان‌شاهی و حسین زاده یزدی، ۱۳۹۹: ۴۲).

چنین راهکارهایی در یک جامعه اسلامی به شرطی امکان تحقق خواهد داشت که رویکردهای موازی در میان تصمیم‌سازان وجود نداشته باشد؛ به‌عنوان مثال در کشور ایران از زمان شکل‌گیری جمهوری اسلامی تقابل میان اولویت بخشیدن به منافع ملی و یا اسلام همواره جریان داشته است. دولت مهدی بازرگان با وجود آنکه از کارگزارانی مذهبی تشکیل شده بود، ولی بن‌مایه و بافت باورهای سیاسی آنان معطوف به معیارها و ارزش‌های ملی بود که همین امر سبب تقابل در دیدگاه‌های درونی حاکمیت می‌شد. به دنبال تصرف سفارت آمریکا در تهران در آبان ۱۳۵۸ و دیگر عواملی که سبب استعفای بازرگان و کابینه وی شد و نیز پس از عزل ابوالحسن بنی‌صدر از مقام ریاست جمهوری، شرایط به قدرت رسیدن انحصاری نیروهای جدید مدعی طرفداری اصیل دستاوردهای انقلاب اسلامی فراهم شد و با نخست‌وزیری میرحسین موسوی با برداشتی ایدئولوژی‌محور و مکتبی-اخلاقی از سیاست، تثبیت گردید (ازغندی، ۱۳۹۷: ۶۵).

بر اساس ایدئولوژی امام خمینی (ره) که معتقد بودند ایران باید در خدمت اسلام باشد، اصول عدالت اجتماعی و برابری و مساوات در جامعه اسلامی وعده داده شده، به‌کرات در سخنان ایشان ذکر شده است. از نظر امام خمینی (ره) همه انسان‌ها در پیشگاه خداوند یکسانند. او خالق همه است و همه مخلوق و بنده او هستند. اصل برابری انسان‌ها و این‌که تنها امتیاز فردی نسبت به فرد دیگر، بر معیار و قاعده تقوا و پاکی از انحراف و خطاست؛ بنابراین با هر چیزی که برابری را در جامعه برهم می‌زند و امتیازات پوچ و بی‌محتوا را در جامعه حاکم می‌سازد، باید مبارزه کرد (صحیفه امام، جلد ۵: ۳۸).

۱. این امر در جهان امروز و با مناسبات اقتصادی جدید می‌تواند در قالب یک نظام مالیاتی کارآمد انجام پذیرد.

امام خمینی (ره) معتقد بود آن چیزی که در اسلام مطرح است، تقوا و صفا و برادری و برابری است. اسلام، دین وحدت، دین برادری و دین برابری است. اسلام برنامه‌اش این است که فرق نگذارد. همه برادر و همه برابر و برای همه است. اخلاق اسلامی، اخوت اسلامی است. برادری و برابری است. اسلام بنایش بر برادری و برابری و وحدت است (صحیفه امام، جلد ۱۳: ۴۴۵).

امام خمینی با هر چیزی که آزادی و برادری و برابری را در جامعه برهم بزند و امتیازات پوچ و بی‌محتوا را در جامعه حاکم سازد، مخالف بود و مردم و مسئولان را به دوری از آن هشدار می‌داد (صحیفه امام، جلد ۵: ۳۳۸). به ویژه دو قشر تأثیرگذار جامعه یعنی روحانیان و دانشگاهیان را بر همبستگی و رعایت مساوات سفارش کرده و می‌فرماید: «هر دو با هم دست برادری بدهید، دست برابری بدهید، مسائلتان را طرح بکنید.» (صحیفه امام، جلد ۳: ۲۵۱).

فرهنگ دینی غالب مردم در کنار چنین سخنانی از رهبر انقلاب اسلامی ایران، انتظارات مردم از مساوات و برابری اجتماعی را به میزان قابل توجهی افزایش داد، افراد جامعه انتظار داشتند ارزش یکایک آنها فارغ از تحصیلات، ثروت و غیره ارج نهاده شود و مساوات ایده آل از منظر اسلام که مبتنی بر برادری یکایک افراد جامعه است برقرار گردد.

در ادامه اما تقابل رویکردها در میان تصمیم‌سازان داخلی و تناقض در برتری بخشیدن به منافع ملی به جای اسلام سبب شد تا انتظارات مردم نسبت به آن میزان عدالت و مساواتی که تصور می‌کردند باید به دست آورند برآورده نشود. به عنوان مثال در دولت سازندگی، اولویت سیاست اتخاذ شده توسط دولت، توسعه به جای مساوات بود؛ امری که در ابتدا نابرابری را به میزان قابل توجهی افزایش داد و همین امر سبب محرومیت نسبی شد که در اذهان عمومی شکل گرفت.

ب- عملکرد دولت‌ها

دولت سازندگی ضمن اذعان به آرمان‌های انقلاب از جمله عدالت، راه نیل به آن را در توسعه اقتصادی می‌دانست. این منظر در تعریفی متفاوت از عدالت بر آن بود که عدالت به معنای ارتقای توان اقتصادی همه اقشار جامعه تفسیر می‌شود که با افزایش حجم سرمایه

جامعه محقق خواهد شد. در این باور؛ فقر، ستون بی‌عدالتی در کشور است و در نهایت مسیر توسعه اقتصادی عدالت اجتماعی محقق می‌شود. اگرچه در کوتاه‌مدت ممکن است بخشی از جامعه از جمله اقشار پایین‌تر آسیب‌هایی ببینند، ولی با تحمل مسیر ناگزیر توسعه اقتصادی، رفاه عمومی و عدالت اجتماعی برقرار خواهد شد. از این‌رو این رهیافت معتقد به تقدم علی و زمانی توسعه بر عدالت بود (پروانه، ۱۳۹۴: ۶).

گفتمان غالب در دولت بعدی در زمان ریاست جمهوری محمد خاتمی نیز مبتنی بر توسعه از یک سو و جامعه مدنی فعال از سوی دیگر بود. تمرکز بر سیاست مطبوعات و رسانه‌های آزاد در کنار اولویت بخشیدن به توسعه از مسیر گسترش روابط خارجی سبب شد تا عدالت و برابری اقتصادی به حاشیه برود. هر چند کاهش بهای جهانی نفت در این دوره نیز یکی از دلایل ناکامی دولت در تحقق سیاست‌های منتهی به عدالت اقتصادی بود (زایرکعبه، قریشی و علیزاده اقدم، ۱۳۹۸: ۱۱).

در ادامه در زمان ریاست جمهوری محمود احمدی‌نژاد نیز با وجود آنکه دولت، خود را عدالت‌محور توصیف کرده و وظیفه نخست‌کابینه را تحقق مساوات برشمرده بود؛ اما سیاست‌های اجرایی نتایج متفاوتی به بار آورد. نخست آن که واریز نقدی یارانه سبب افزایش انتظارات از دولت شد، امری که خود می‌تواند زمینه‌ساز احساس محرومیت نسبی باشد. علاوه بر این پول‌ها به‌جای آن که در زیرساخت‌های تولیدی به کار گرفته شوند در جامعه توزیع شدند امری که نه تنها موجب توسعه اقتصادی در جهت افزایش رفاه نخواهد شد؛ بلکه نقدینگی، انتظارات و به دنبال آن ناامیدی را در سطح جامعه افزایش خواهد داد (مصاحبه وب‌سایت عصر ایران با تقی آزاد ارمکی، astiran.com/002GGZ).

دولت تدبیر و امید تحت ریاست جمهوری حسن روحانی نیز با تأکید بر اقتصاد تولیدمحور بر ایجاد ثروت ملی تأکید داشت. ثروت ملی البته در صورتی قابل حصول خواهد بود که امکان صادرات وجود داشته باشد؛ لذا تمرکز دولت حسن روحانی بیش از هر چیز در حوزه سیاست خارجی به‌ویژه تلاش برای تحقق برجام و نیز خروج از لیست سیاه کارویژه گروه اقدام مالی مشترک بود. در این مسیر برابری اجتماعی با وجود

ثبت شدن رشد اقتصادی محقق نشد (پژوهشکده تحقیقات راهبردی، [https:// csr. ir/](https://csr.ir/)، 0000NS).

بنا بر آنچه گفته شد اتخاذ سیاست‌هایی که اولویت آن تحقق عدالت اجتماعی و اقتصادی نبود در کنار ناکامی در آن بخش از سیاست‌ها که در نهایت امکان آن را داشت تا به مساوات و برابری منجر شود، سبب شد تا انتظارات ایجاد شده در جامعه مبنی بر برابری تمام اقشار با یکدیگر به طور مطلوب محقق نشود، به عبارتی عوامل مذکور سبب ایجاد فاصله معناداری میان انتظارات و توانایی‌های افراد جامعه و این امر تا حدودی نیز سبب بروز و افزایش ناامیدی و ادراک محرومیت در میان افراد جامعه شد.

فرایند مسخ نظام ارزشی

پس از انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷، با وجود تغییرات عمده‌ای که در نظام ارزشی کشور رخ داد. تداوم تمایل برخی افراد به جمع‌آوری ثروت به عنوان یک هنجار و ارزش اجتماعی هم‌چنان پابرجا بود. این پدیده ریشه در عوامل مختلفی داشت که در جدول زیر به آنها اشاره شده است.

جدول ۱- دلایل تبدیل شدن ثروت به ارزش

تأکید بر خودکفایی و استقلال اقتصادی	پس از انقلاب، ارکان مدیریتی کشور بر خودکفایی و استقلال اقتصادی تأکید کردند. این امر منجر به تشویق افراد برای کسب ثروت و ایجاد زمینه‌های شغلی و اقتصادی جدید شده و جمع‌آوری ثروت به عنوان راهی برای دستیابی به استقلال و خودکفایی مورد تشویق قرار گرفت.
تغییر در نگرش به سرمایه‌داری و تجارت	قبل از انقلاب، نگرش منفی نسبت به سرمایه‌داری و تجارت در میان برخی گروه‌ها وجود داشت. به‌ویژه این موضوع در بین گروه‌های مارکسیستی و چپ و طرف‌داران آنها مشهود بود. اما پس از انقلاب، این نگرش تغییر کرد و بخش زیادی از طرف‌داران ایده‌های مارکسیستی با ورود به فازهای مسلحانه یا مهاجرت از ایران سرکوب شدند و همچنین با محدود شدن فضا برای تبلیغات، این گروه‌ها تأثیر خود را از دست دادند و فعالیت‌های اقتصادی و تجاری مورد تشویق قرار گرفت. این امر زمینه را برای جمع‌آوری ثروت و فعالیت‌های اقتصادی گسترده‌تر فراهم کرد.

ادامه جدول ۱-

جنگ تحمیلی عراق علیه ایران (۱۹۸۰-۱۹۸۸) خسارات سنگینی به زیرساخت‌های اقتصادی کشور وارد کرد. پس از پایان جنگ، نیاز به بازسازی و توسعه اقتصادی احساس شد. این امر موجب شد تا جمع‌آوری ثروت و سرمایه‌گذاری در زمینه‌های مختلف اقتصادی به‌عنوان یک ارزش و هنجار اجتماعی مطرح شود.	نیاز به بازسازی اقتصادی پس از جنگ
پس از انقلاب، طبقه جدیدی از تجار و بازرگانان در ایران شکل گرفت. این گروه که از حمایت‌های دولتی برخوردار بود، نقش مهمی در توسعه اقتصادی کشور ایفا کرد. جمع‌آوری ثروت و موفقیت در تجارت، برای این گروه به یک ارزش و هنجار تبدیل شد. همچنین پایان‌یافتن جنگ، زمینه را برای بازگشت سرمایه‌های خارج از کشور به داخل فراهم کرد. از سوی دیگر فروش گسترده نفت و اقتصاد نفتی و به دنبال آن شبه‌خصوصی‌سازی سرمایه‌دارانی را پدید آورد که وابسته به دولت و سرمایه‌های قرضی از دولت بودند (بهروز، ۲۰۰۵: ۷۰).	ظهور طبقه جدید تجار و بازرگانان
پس از انقلاب، سبک زندگی و الگوهای مصرف در ایران تغییر کرد. افزایش درآمد و قدرت خرید برای برخی گروه‌ها موجب شد تا جمع‌آوری ثروت به‌عنوان راهی برای دستیابی به سطح بالاتر زندگی و کسب امکانات بیشتر، مورد توجه قرار گیرد. پس از انقلاب، نگرش‌های جدیدی در مورد موفقیت، ثروت و استانداردهای زندگی در جامعه شکل گرفت. جمع‌آوری ثروت به‌عنوان راهی برای دستیابی به سطح بالاتر زندگی و کسب امکانات بیشتر، مورد توجه قرار گرفت. علاوه بر طبقه ثروتمند، یک طبقه متوسط جدید نیز با درآمد و قدرت خرید بالاتر شکل گرفت که خواستار دسترسی به کالاها و خدمات باکیفیت بالاتر بود. جهانی‌شدن و گسترش رسانه‌ها، الگوهای مصرف جدیدی را به جامعه ایرانی معرفی کرد که بر تقاضا برای کالاها و خدمات لوکس و برندهای خارجی افزود. این تغییرات در سبک زندگی و الگوهای مصرف، منعکس‌کننده تلاش برای دستیابی به استانداردهای بالاتر زندگی و کسب امکانات بیشتر بود. البته این روند با چالش‌هایی از جمله نگرانی‌ها در مورد حفظ ارزش‌های سنتی و اسلامی و همچنین مسائل مربوط به عدالت اقتصادی و شکاف طبقاتی نیز روبه‌رو بود (نجفی اصل، طالب، ۲۰۱۶: ۲۷۳).	تغییر در سبک زندگی و الگوهای مصرف
در فرهنگ و آموزه‌های اسلامی، کسب روزی حلال و جمع‌آوری ثروت از طرق مشروع، مورد تشویق قرار گرفته است. این عامل فرهنگی و مذهبی نیز در تبدیل شدن جمع‌آوری ثروت به یک ارزش و هنجار اجتماعی پس از انقلاب نقش داشت (امینی، رضایی، بیژن، ۲۰۲۱: ۱۷).	تأثیر عوامل فرهنگی و مذهبی

به دنبال این تحولات، برخی از تعریف تازه ارزش سوءاستفاده کردند و ارزش‌ها و هنجارهای تغییر یافته تا حدودی با برخی آرمان‌های انقلابی مانند عدالت اجتماعی و مبارزه با فساد در تضاد قرار گرفت و جمع‌آوری ثروت از طرق مشروع به یک هنجار و ارزش اجتماعی در ایران پس از انقلاب تبدیل شد. تبدیل شدن ثروت به ارزش باعث شد سودجویان و فرصت‌طلبان به سمت مال‌اندوزی و اختلاس رفته و به تدریج اختلافات فاحش طبقاتی احساس شود و همین امر آغازگر ایجاد احساس محرومیت نسبی در میان مردم و ارتقای آن در طی سال‌های بعدی شد.

ثروت ارزش شده و پیامدهای آن

در فرایند گذار انقلاب اسلامی تبدیل شدن ثروت‌اندوزی به یک هنجار و ارزش اجتماعی، پیامدهای مختلفی را به همراه داشت. پس از پایان جنگ تحمیلی و در راستای سیاست‌های آزادسازی اقتصادی، سیاست خصوصی‌سازی در آغاز تدوین و تصویب برنامه‌های بازسازی اقتصادی کشور در چارچوب برنامه‌های اول و دوم توسعه مورد توجه قرار گرفت (احمدوند، ۱۳۹۲: ۱۴۴). در نتیجه این امر، به سرعت طبقه جدیدی از سرمایه‌داران در جامعه شکل گرفت.

با پذیرش ثروت‌اندوزی به عنوان یک ارزش، زمینه برای گسترش فعالیت‌های اقتصادی و تجاری در کشور فراهم شد. این امر موجب رشد بخش خصوصی، افزایش سرمایه‌گذاری و ایجاد فرصت‌های شغلی جدید گردید. در نتیجه این فرایند، طبقه جدیدی از افراد ثروتمند و سرمایه‌دار در کشور شکل گرفت. این طبقه نقش مهمی در توسعه اقتصادی و سرمایه‌گذاری‌های کلان ایفا کرد، اما در عین حال شکاف طبقاتی و نابرابری‌های اقتصادی را نیز تشدید نمود.

ثروت‌اندوزی و افزایش درآمد موجب تغییر در سبک زندگی و الگوهای مصرف در میان برخی گروه‌ها شد. مصرف‌گرایی، تجمل‌گرایی و نمایش ثروت در برخی اقشار جامعه رواج یافت. تمرکز بر ثروت‌اندوزی و موفقیت اقتصادی، در برخی موارد موجب تضعیف ارزش‌های انقلابی مانند عدالت اجتماعی، ساده‌زیستی و مبارزه با فساد گردید (افسردير و

رحیمی، ۱۳۹۴: ۱۰۷). به گونه‌ای که می‌توان دید برخلاف سال‌های اولیه انقلاب به مرور تقاضا برای مصرف کالاهای لوکس در جامعه افزایش پیدا کرده است.

با این حال در کنار فعالیت‌های اقتصادی مشروع، ثروت‌اندوزی در برخی موارد با فساد، رانت‌خواری و استفاده از روش‌های غیرقانونی همراه شد. این امر به چالش‌های جدی در زمینه شفافیت و عدالت اقتصادی منجر گردید و به‌ویژه در بخش دولتی و کارمندی با توجه به ثابت بودن چشم‌انداز رشد و جمع‌آوری ثروت موجب شده است که علی‌رغم آن که در مبانی اسلام اختلاس در حکم فساد فی‌الارض قابلیت مجازات دارد (ابراهیم زاده، ۱۴۰۲: ۲۷). شاهد رشد روزافزون پرونده‌هایی از این دست باشیم.

در دولت دوم محمود احمدی‌نژاد، همزمان با تشدید تحریم‌های اقتصادی علیه ایران، فرصتی طلایی برای برخی افراد سودجو فراهم شد تا با بهره‌گیری از موقعیت ایجاد شده، به ثروت‌های هنگفت دست یابند. در این میان، پرونده بابک زنجانی به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین رسوایی‌های مالی در تاریخ ایران مطرح شد. زنجانی با استفاده از شبکه‌های پیچیده مالی و نفوذ در ساختار قدرت، توانست به صورت سیستماتیک از منابع ملی سوءاستفاده کند و به یکی از بازوهای اجرایی دولت در دور زدن تحریم‌ها تبدیل شود. اتهاماتی همچون فساد اقتصادی در مقیاس کلان، اختلاس از بیت‌المال، پولشویی و اخلاف در نظام اقتصادی کشور، نشان از عمق فساد و تخلفات وی داشت (روزنامه اعتماد، اسفند ۱۴۰۲).

وجود پرونده‌های فساد گسترده مانند پرونده زنجانی، تأثیرات مخربی بر اعتماد عمومی و اقتصاد کشور داشت. کاهش اعتماد مردم به نظام اقتصادی، تضعیف جایگاه بین‌المللی ایران، ایجاد شکاف عمیق بین حاکمیت و مردم و تخصیص ناعادلانه منابع، از جمله مهم‌ترین پیامدهای این نوع فسادها بود. همچنین این پرونده‌ها نشان داد که ضعف در سیستم‌های نظارتی و نبود شفافیت در تصمیم‌گیری‌ها، زمینه را برای فساد فراهم می‌کند. پرونده بابک زنجانی تا سال‌ها عنوان بزرگ‌ترین اختلاس کشور را یدک می‌کشید؛ اما با افشای پرونده چای دیش در سال ۱۴۰۲، ابعاد گسترده‌تری از فساد مالی در ایران نمایان شد. گروه کشت و صنعت دیش با دریافت غیرقانونی میلیاردها دلار ارز دولتی، به

صورت غیرقانونی به یکی از بزرگترین واردکنندگان چای کشور تبدیل شد. این در حالی است که این میزان ارز می‌توانست برای تأمین نیازهای ضروری کشور مانند دارو و تجهیزات پزشکی اختصاص یابد (عصر ایران، ۱۴۰۲).

قابل توجه است که قوه قضاییه ایران اعلام کرده است که در پرونده چای دیش، بیش از ۴۵ نفر تفهیم اتهام شده‌اند (ایسنا، ۱۴۰۳). این امر نشانگر آن است که فساد در این حوزه به صورت شبکه‌ای عمل کرده و افراد متعددی در آن دست داشته‌اند. تکرار چنین پرونده‌هایی با ابعاد گسترده و شبکه‌ای، زنگ خطر جدی برای اقتصاد و نظام سیاسی کشور است و نشان می‌دهد که فساد به یک معضل سیستماتیک تبدیل شده است.

این اقدام نه تنها به اقتصاد کشور آسیب زده، بلکه باعث تضییع حقوق شهروندان و ایجاد شکاف عمیق بین حاکمیت و مردم شد. چنین اقداماتی به طور مستقیم به سرمایه اجتماعی جامعه آسیب می‌رساند و اعتماد عمومی به نهادهای حاکمیتی را به شدت کاهش می‌دهد. همانطور که تد رابرت گریان کرده است، اعتماد به عنوان یک دارایی ارزشمند است که به مرور زمان ساخته می‌شود و به راحتی از بین می‌رود. تکرار چنین رویدادهایی نه تنها به اقتصاد کشور آسیب می‌زند، بلکه به انسجام اجتماعی نیز ضربه وارد می‌کند و مانع از توسعه پایدار جامعه می‌شود. در چنین شرایطی، بازگرداندن اعتماد از دست رفته نیازمند تلاش‌های گسترده و طولانی مدت است و بدون ایجاد تغییرات اساسی در ساختارها و رویه‌ها، امکان‌پذیر نخواهد بود.

عواقب ذکر شده بخشی از پیامدهای عینی تبدیل شدن ثروت به یک مفهوم ارزشی است، در مقام انتزاع و پیامدهای غیرقابل مشاهده، وضعیت نامطلوب‌تری وجود دارد؛ منزلت یافتن ثروت سبب گسست اجتماعی و فاصله میان طبقات خواهد شد؛ این امر پیش از آنکه نمود بیرونی داشته باشد همان‌گونه که تد رابرت گری اشاره می‌کند مفهومی ذهنی است که در نگرش شهروندان تأثیر گذاشته و وحدت اجتماعی را دچار اختلال خواهد نمود. تلفیق چنین واقعه‌ای با محرومیت نسبی ایجاد شده در نتیجه با ارزش شدن ثروت، به از دست رفتن تدریجی سرمایه اجتماعی منجر خواهد شد. در چنین وضعیتی ارائه پاسخی مناسب به نیازهای مردم سبب ایجاد اصلاحات سودمند خواهد شد در غیر این صورت از

دست رفتن سرمایه اجتماعی بر اساس نظریه محرومیت نسبی، نمودهایی چون شورش در پی خواهد داشت.

ارزش‌ها و سرمایه اجتماعی؛ گسست یا وفاق

تبدیل شدن ثروت‌اندوزی به یک ارزش و هنجار پس از انقلاب در ایران، تأثیرات متفاوتی بر حفظ پیوند یا گسست از سرمایه اجتماعی داشته است. تغییر ثروت‌اندوزی از یک ضد هنجار به یک هنجار دارای تأثیرگذاری دوگانه است. به صورتی که در کنار تضعیف هنجارهای سنتی و ساده‌زیستی و تضعیف بخش عمده‌ای از هنجارهای انقلاب، موجب رشد سرمایه‌گذاری، افزایش تقاضا و رشد در بخش‌های خدماتی و تولیدی شد که می‌توان این اثرات را در دو بعد مثبت و منفی بررسی کرد:

تأثیرات مثبت چنین امری شامل مواردی از جمله افزایش رضایت اقتصادی شده است. ثروت‌اندوزی و رشد فعالیت‌های اقتصادی، به افزایش رفاه و قدرت خرید در میان برخی اقشار جامعه منجر شد. این امر می‌تواند به افزایش رضایت اقتصادی و در نتیجه مشروعیت نظام کمک کند. به علاوه حمایت از ثروت‌اندوزی و فعالیت‌های اقتصادی خصوصی، به رشد اقتصادی و ایجاد فرصت‌های شغلی جدید انجامید. این امر می‌تواند مشروعیت نظام را از طریق ارتقای سطح زندگی مردم افزایش دهد. ثروت‌اندوزی همچنین به جذب سرمایه‌گذاری و توسعه زیرساخت‌های اقتصادی در کشور کمک کرد که این امر می‌تواند به ارتقای کیفی سطح زندگی و در نتیجه بهبود وضعیت سرمایه اجتماعی از طریق عملکرد اقتصادی بهتر منجر شود.

در مقابل اما وضعیتی کاملاً متفاوت وجود دارد؛ رشد طبقه ثروتمند و افزایش نابرابری‌های اقتصادی می‌تواند موجب نارضایتی اقشار کم‌درآمد و در نتیجه گسست اجتماعی شود. ثروت‌اندوزی همچنین در برخی موارد با فساد، رانت‌خواری و استفاده از روش‌های غیرقانونی همراه بود و این امر به عدم اعتماد عمومی منجر می‌شود. به علاوه تمرکز بر ثروت‌اندوزی و موفقیت اقتصادی، در برخی موارد موجب تضعیف ارزش‌های انقلابی مانند عدالت اجتماعی، ساده‌زیستی و مبارزه با فساد گردید و جامعه مشاهده کرد که گسترش مصرف‌گرایی، تجمل‌گرایی و نمایش ثروت در برخی اقشار جامعه، با

ارزش های اسلامی و انقلابی در تضاد است. مجموع این عوامل اعتماد عمومی را کاهش داده و سبب از دست رفتن تدریجی سرمایه اجتماعی خواهد شد.

نتیجه گیری

انقلاب اسلامی ایران سرآغاز تحولات بسیاری در عرصه های مختلف سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و غیره بود. در حوزه اقتصاد، اقدامات دولت پهلوی در انحصار سرمایه های ملی در دست خاندان حاکم، دامن زدن به شکاف طبقاتی و مواردی از این دست سبب خشم مردم به ویژه طبقات فرودست شده و افراد جامعه را بر آن داشت تا با هدف ایجاد تحولی عظیم دست به مبارزه بزنند.

ارزش های مدنظر مردم در این بازه زمانی ناظر بر عدالت اجتماعی، گردش سرمایه و کاهش شکاف میان طبقات اجتماعی بود. این آرمان ها از یک سو تحت تأثیر باورهای دینی مردم مبنی بر برابری همه انسان ها و از سوی دیگر به واسطه بیانات معماران انقلاب اسلامی که جامعه ای برابر را وعده می دادند شدت گرفت.

در نخستین سال های انقلاب اسلامی برخی اهداف وعده داده شده در مسیر تحقق قرار گرفت؛ اما عواملی چند از جمله وقوع جنگ تحمیلی و بایسته های اقتصادی پس از آن مانند لزوم نوسازی و توسعه، به منزله وقفه ای بر سر راه تحقق آرمان عدالت اجتماعی دستیابی به این آرمان را به تعویق انداخت.

چنین رویدادی برای مردمی که جامعه ای تهی از نابرابری و شکاف در ذهن خود ترسیم کرده و برای تحقق آن مبارزه نموده بودند، سبب ایجاد درکی از محرومیت در اذهان جمعی شد، به بیان دیگر زمانی که آنچه مردم در انتظار به دست آوردن آن بودند در فاصله بسیار زیادی از آنچه که می توانستند در اختیار داشته باشند قرار داشت. احساس محرومیت نسبی نخستین نتیجه ای بود در میان شهروندان به وجود آمد. برای درک این مفهوم از نظریه محرومیت نسبی *تد رابرت گر* استفاده شد.

در حقیقت نظریه محرومیت نسبی *تد رابرت گر* با تمرکز بر شکاف بین انتظارات و واقعیت های افراد، یک چارچوب تحلیلی قدرتمند برای درک تحولات اجتماعی در طول زمان فراهم می کند. این نظریه به ما کمک می دهد تا دلایل نارضایتی اجتماعی و

انگیزه‌های تغییر را در جوامعی که در حال تحول هستند، بهتر درک کنیم. با توجه به اینکه انتظارات افراد و ساختارهای اجتماعی به‌طور مداوم در حال تغییر هستند، این نظریه می‌تواند برای تحلیل تحولات اجتماعی در بازه‌های زمانی طولانی نیز مفید باشد. به عبارت دیگر، نظریه محرومیت نسبی گر با انعطاف‌پذیری خود، امکان تحلیل تحولات اجتماعی را در طول زمان فراهم می‌کند، به شرطی که با در نظر گرفتن تغییرات اجتماعی و فرهنگی تطبیق داده شود.

سیر تحولات اقتصادی در ایران پس از انقلاب، در بازه‌های زمانی مختلف گاه در راستای تحقق توسعه و گاه به‌منظور اولویت بخشیدن به تجارت خارجی، شرایطی ایجاد کرد که در آن برخی ناهنجاری‌های اقتصادی امکان بروز پیدا کردند. شکل‌گیری طبقه‌ای جدید از سرمایه‌داران به دنبال خصوصی‌سازی و رکود نظام اداری ایران که تخلفات اقتصادی را نتیجه می‌داد به دنبال همین فرایند اتفاق افتاد.

با توجه به مطالبی که در این نوشتار بیان شد، چارچوب مفهومی مستخرج از مقاله را می‌توان چنین تبیین کرد که فساد سیستماتیک به‌ویژه در حوزه‌های توزیع منابع و تصمیم‌گیری‌های کلان، به شکلی ساختاری نابرابری‌ها را تشدید می‌کند. رانت‌خواری و فساد اداری با تمرکز ثروت در دست گروه‌های خاص و محدود کردن فرصت‌های برابر برای همه، شکاف طبقاتی را عمیق‌تر کرده و به افزایش احساس محرومیت نسبی در میان اقشار آسیب‌پذیر جامعه منجر می‌شود. کاهش اعتماد عمومی به نهادهای حکومتی ناشی از فساد، مشروعیت نظام سیاسی را تضعیف کرده و زمینه را برای بروز اعتراضات اجتماعی و بی‌ثباتی فراهم می‌آورد. در چنین شرایطی، ناکارآمدی دولت در پاسخگویی به مطالبات مشروع شهروندان و توزیع عادلانه منابع، به‌عنوان یک عامل تشدیدکننده نارضایتی عمومی عمل می‌کند. از دیگر سو نیز چنانچه نظام سیاسی بتواند عدالت و یک اقتصاد مبتنی بر قانون را در جامعه حکمفرما کند قادر خواهد بود که به یک نظام حقانی تبدیل شود.

اکنون بدنه جامعه با اخباری مبنی بر ارقام نجومی اختلاس‌ها، انحصار ثروت در دست قشر خاصی از آقازاده‌ها که با لباس نظام به‌دور زدن قانون می‌پردازند، جامعه‌ای به‌شدت

طبقاتی، پیامدهای منفی صنعتی شدن و برخی سیاست گذاری های غلط ارزی مواجهه است که لزوم بازنگری در عملکرد نهادهای مربوطه را بیش از پیش برجسته می سازد. علی رغم آنکه از نخستین روزهای پس از انقلاب روند ارزش زدایی از ثروت باید به منزله یک پروسه بلندمدت در نظر گرفته می شد که عدم تحقق آن در کوتاه مدت سبب ایجاد احساس محرومیت نگردد، با وجود اقدامات مثبتی که در این باره صورت گرفت، انحرافات که در برخی حوزه ها از مسیر اصلی عدالت اجتماعی در نتیجه عملکرد ناکافی برخی کارگزاران دولتی در سال های اخیر رخ داده نیز نیازمند بازنگری های اساسی است تا بتوان از این رهگذر به الگوی ایده آل اقتصادی - اجتماعی تدوین یافته بر اساس آموزه های اسلام دست یافت.

برای تحقق چنین امری نخست باید بر شفافیت در فرآیندهای تصمیم گیری و اجرایی دولت که گاهی مهم در جهت مبارزه با فساد است تاکید کرد. با شفاف سازی اطلاعات و دسترسی آزادانه شهروندان به آنها، امکان نظارت بر عملکرد دستگاه های اجرایی فراهم شده و فساد کمتر فرصت بروز خواهد یافت. همچنین مبارزه جدی با فساد و مجازات متخلفان، به عنوان یک پیام بازدارنده عمل کرده و از تکرار جرایم مشابه جلوگیری می کند. تقویت اعتماد عمومی از طریق این اقدامات، مشروعیت نظام را افزایش داده و به بهبود عملکرد دولت کمک شایانی خواهد کرد.

محور دوم یعنی رؤیت پذیری و پاسخگویی، مکمل محور اول است. ایجاد مکانیزم های نظارتی قوی و پاسخگویی مسئولان در برابر عملکرد خود، از دیگر راهکارهای موثر برای کاهش فساد و افزایش اعتماد عمومی است. با ایجاد این مکانیزم ها، امکان شناسایی و اصلاح به موقع مشکلات فراهم شده و از سوء استفاده از قدرت و ثروت جلوگیری می شود. همچنین با افزایش پاسخگویی، شهروندان احساس می کنند که صدای آنها شنیده می شود و این امر به تقویت مشارکت اجتماعی و کاهش شکاف بین حاکمیت و مردم کمک می کند.

منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Ahmadreza Bordbar

<https://orcid.org/0000-0001-8637-1977>

Hoda Yousefi
Najafabadi

<https://orcid.org/0009-0000-7248-257X>

فهرست منابع

- آزاد، حمید و رحمانیان، داریوش، (۱۳۹۷)، «بررسی کارکرد اقتصادی بنیاد پهلوی»، *فصلنامه تاریخ اسلام و ایران*، سال ۲۸، دوره جدید، شماره ۳۹، پیاپی ۱۲۹.
- ابراهیم زاده، زکیه، (۱۴۰۲)، «مبانی فقهی مجازات افساد فی الارض بر اختلاس (ماده ۴ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء و اختلاس و کلاهبرداری)»، *فصلنامه پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی*، سال ۱۹، شماره ۷۳، صص ۱۱-۳۱.
- احمدوند، محمدرحیم، (۱۳۹۲)، «واکاوی عملکرد خصوصی سازی در ایران»، *فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی*، ویژه نامه کارنامه اقتصادی دولت، سال یکم، شماره ۲، صص ۱۸۲-۱۴۳.
- افسردیر، حسین، رحیمی، عصمت، (۱۳۹۴)، «آسیب شناسی تجمل گرایی در رفتارهای فردی و رفتارهای قرآنی و روایی پیشگیری از آن»، *نشریه بصیرت و تربیت اسلامی*، دوره ۱۲، شماره ۳۳، صص ۱۰۱-۱۳۴.
- امیرپور سعید، محمدعلی، (۱۳۹۸)، «قشربندی و نابرابری اجتماعی: بررسی دیدگاه ماکس وبر در رابطه با قشربندی اجتماعی»، *فصلنامه علمی تخصصی مطالعات کاربردی در علوم اجتماعی و جامعه شناسی*، سال دوم، شماره ۱، (پیاپی ۸).
- امینی، محمد، نادری و رضایی، بیژن، (۲۰۲۱)، «بررسی تطبیقی آموزه های اسلامی و ریشه های مذهبی کارآفرینی»، *فصلنامه علمی مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی*، دوره ۸، شماره ۲، صص ۱۰-۴۶.
- بردبار، احمدرضا، (۱۳۹۷)، «استعمار پنهان و گسترش پدیده نهیلیسم در کشورهای هدف: مطالعه موردی انگلستان»، *فصلنامه پژوهش های روابط بین الملل*، دوره ۸، شماره ۲، شماره پیاپی ۲۸.

- بیات، محسن، طاهری، ابراهیم و ذوالفقاری، مهدی، (۱۳۹۷)، «بین رابطه هویت اسلامی و سیاست امنیتی ایران در عراق و سوریه با روش تحلیل اسنادی»، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، سال ششم، شماره ۲۴، (شماره پیاپی ۵۴).
- پروانه، محمود، (۱۳۹۴)، «نقد گفتمان دولت سازندگی مبتنی بر گفتمان سیاسی امام خمینی (ره)»، دوفصلنامه علمی-تخصصی اندیشنامه ولایت، سال اول، شماره ۱.
- دادگر، حسن، (۱۳۹۱)، اقتصاد ایران قبل و بعد از انقلاب اسلامی، تهران: انتشارات کانون اندیشه جوان وابسته به موسسه کانون اندیشه جوان.
- دانشیار، علیرضا، (۱۳۸۶)، بررسی دوره موسوم به اصلاحات در نظام سیاسی ایران، مطالعات انقلاب اسلامی، شماره ۱۱.
- ذوعلم، علی، (۱۳۸۸)، انقلاب و ارزش‌ها: پژوهشی درباره سیر تحول ارزش‌ها در پرتو انقلاب اسلامی ایران، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- ریزمن، لئونارد، انگویتا، ماریانو.اف، (۱۳۸۳)، جامعه‌شناسی قشرها و نابرابری‌های اجتماعی، ترجمه محمد قلی پور، تهران: انتشارات آوای کلک.
- رحمدل، منصور، (۱۳۹۶)، مطالعه تطبیقی تحصیل مال نامشروع و تحصیل نامشروع مال در حقوق اسلام و غرب، فصلنامه پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، سال ۴، شماره ۳.
- زایرکعبه، رحیم، قریشی، فردین و علیزاده اقدم، محمدباقر، (۱۳۹۸)، «تحلیل زمینه‌های جامعه‌شناختی تحول گفتمان عدالت در دولت‌های خاتمی، احمدی نژاد و روحانی»، دو فصلنامه جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، سال ۹، شماره ۲.
- زرع پیم، شاهین، جهانشاهی، مینا و حسین زاده یزدی، مهدی، (۱۳۹۹)، «علل و پیامدهای اجتماعی فقر و نابرابری اقتصادی و راهکارهای رفع آن در اندیشه سید قطب»، فصلنامه نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، سال ۱۰، شماره ۱، صص ۳۱-۶۲.
- صادقی فسایی، سهیلا و عرفان منش، ایمان، (۱۳۹۴)، «مبانی روش شناختی پژوهش اسنادی در علوم اجتماعی، مورد مطالعه: تأثیرات مدرن شدن بر خانواده ایرانی»، راهبرد فرهنگ، شماره ۲۹.
- (۱۳۶۸)، صحیفه امام خمینی (ره)، جلد‌های ۳، ۴، ۵، ۱۳، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام (ره).

- فلیک، اووه، (۱۳۸۸)، *درآمدی بر تحقیق کیفی*، ترجمه هادی جلیلی، چاپ دوم، تهران: نشر نی.
- فوکو، میشل، (۱۳۷۹)، *ایران روح یک جهان بی روح و نه گفتگوی دیگر با میشل فوکو*، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده، تهران: نشر نی.
- گر، تد رابرت، (۱۳۸۸)، *چرا انسان‌ها شورش می‌کنند؟*، ترجمه علی مرشدی‌زاد، تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- لهستانی زاده، عبدالعلی، (۱۳۸۰)، «نابرابری‌ها و قشریندی اجتماعی در ایران»، *مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز*، دوره ۱۶، شماره ۲.
- نجفی اصل، زهره، طالب، مهدی، (۱۳۹۵)، «آسیب‌شناسی تحولات الگوی مصرف: مصرف‌گرایی و تجمل‌پرستی، پدیده نوظهور در جوامع روستایی کنونی ایران مطالعه موردی: روستای حصارخروان قزوین»، *نشریه بررسی مسائل اجتماعی ایران*، دوره ۷، شماره ۱، صص ۲۸۲-۲۶۱.
- هادی زنوز، بهروز، (۱۳۸۴)، «فقر و نابرابری درآمد در ایران»، *فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی*، دوره ۵، شماره ۱۷، صص ۱۶۵-۲۰۶.

منابع اینترنتی

- ایسنا، «ریس قوه قضائیه: ۴۵ نفر در رابطه با جای دیش تفهیم اتهام شده‌اند»، قابل دسترسی در: <https://www.isna.ir/news/1403022518310>
- پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، «محرومیت نسبی»، (۱۳۹۸)، قابل دسترسی در: <https://www.ricac.ac.ir/pages/1266>
- درآمدی بر آغاز و انجام دولت تدبیر و امید، پژوهشکده مطالعات راهبردی مجمع تشخیص مصلحت نظام، قابل دسترسی در: <https://csr.ir/0000NS>
- روزنامه اعتماد، «تسویه حساب بزرگترین اختلاس نفتی ایران؟»، سه شنبه، اول اسفند ۱۴۰۲، سال بیست و یکم، شماره ۵۷۰۶، قابل دسترسی در: <https://www.etemadnewspaper.ir//fa/main/detail/213795>
- سایت تحلیلی خبری عصر ایران، «فقط فساد نبود، جنایت هم بود»، جزئیاتی وحشتناک از پرونده دیش، هشتم اسفند ۱۴۰۲، قابل دسترسی در: <https://www.asriran.com/fa/news/946943>

- گروه آموزشی و مشاوره‌ای علم ما، «انواع روش تجزیه و تحلیل داده‌ها»، (۱۴۰۱)، قابل دسترسی در: <https://elmemma.com/types-of-data-analysis-methods/8708>.
- مصاحبه وبسایت عصر ایران با دکتر تقی آزاد ارمکی، (۱۳۹۶)، قابل دسترسی در: asriran.com/002GGZ.

References

- Aryan, Hossein, (1989), The Effects of the Islamic Revolution and the Gulf War on Iran's Economy, Masters Thesis, Durham University.
- Bernburg, Jon Gunnar; Thorlindsson, Thorolfur & Sigfusdottir, Inga Dora, (2009), "Relative Deprivation and Adolescent Outcomes in Iceland: A Multilevel Test", Projects, William & Mary, March, *Social Forces*, Vol. 87, No. 3, PP. 1223-1250.
- Davies, James. C, (1962), "Toward a Theory of Revolution", *American Sociological Review*, Vol. 27, No. 1, pp. 5-19.
- Gurr, Ted Robert, (1968), "Psychological Factors in Civil Violence", *World Politics*, Vol. 20, No. 2, pp. 245-278.
- Naazer, Manzoor, (2017), "Arab Spring and the Theory of Relative Deprivation", *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 8, No. 1.
- Sekul, Joseph Daniel, (1976), Relative Deprivation and Ghetto Riots, University of California, San Diego, Dissertations, Thesis, and Masters.

In Persian

- Hasan Jafri, Mubashar, (2020), "Relative Deprivation: A Case Study of Pakistani Young Doctor's Movement", *Pakistan Social Sciences Review*, Vol. 4, No. 2 [569-581]. [In Persian]

- Azad, Hamid & Rahmanian, Dariush, (2018), "Investigating the Economic Function of the Pahlavi Foundation", *Quarterly Journal of Islamic and Iranian History*, Year 28, New Volume, No. 39, Serial 129. [In Persian]
- Ebrahimzadeh, Zakiya, (1402), "Jurisprudential Principles of Punishing Corruption on Earth for Embezzlement (Article 4 of the Law on Enhancing Punishment for Perpetrators of Bribery, Embezzlement, and Fraud)", *Quarterly Journal of Islamic Jurisprudence and Law Studies*, Year 19, No. 73, pp. 11-31. [In Persian]
- Ahmadvand, Mohammad Rahim, (2013), "Analysis of Privatization Performance in Iran", *Quarterly Journal of Financial and Economic Policies, Special Issue of the Government's Economic Performance*, Year 1, Issue 2, pp. 143-182. [In Persian]
- Afsardir, Hossein, Rahimi, Esmat, (2015), "Pathology of Luxury in Individual Behaviors and Quranic Behaviors and the Validity of Preventing It", *Journal of Islamic Insight and Education*, Volume 12, Number 33, pp. 101-134. [In Persian]
- Amirpour Saeed, Mohammad Ali, (2019), "Social Stratification and Inequality: A Study of Max Weber's Viewpoint Regarding Social Stratification", *Specialized Quarterly Journal of Applied Studies in Social Sciences and Sociology*, Year 2, Issue 1, No. 8. [In Persian]
- Amini, Mohammad, Naderi & Rezaei, Bijan, (2021), "A Comparative Study of Islamic Teachings and Religious Roots of Entrepreneurship", *Quarterly Journal of Iranian Islamic Progress Pattern Studies*, Vol. 8, Issue 2, pp. 10-46. [In Persian]

- Bordbar, Ahmad Reza, (2018), "Hidden Colonialism and the Spread of Nihilism in Target Countries: A Case Study of England", *Quarterly Journal of International Relations Research*, Vol. 8, Issue 2, No. 28. [In Persian]
- Bayat, Mohsen, Taheri, Ebrahim & Zolfaghari, Mehdi, (2018), "Examining the Relationship between Islamic Identity and Iran's Security Policy in Iraq and Syria Using Documentary Analysis", *Strategic Policy Research Quarterly*, Year 6, Issue 24, (Serial No. 54). [In Persian]
- Parvaneh, Mahmoud, (2015), "Criticism of the Discourse of the Constructive State Based on the Political Discourse of Imam Khomeini (RA)", *Bi-quarterly Scientific-specialized Journal Andishnameh Velayat*, First Year, Issue 1. [In Persian]
- Dadgar, Hassan, (2012), *Iranian Economy Before and After the Islamic Revolution*, Tehran: Publications of the Center for Young Thought, Affiliated with the Center for Young Thought Institute. [In Persian]
- Daneshyar, Alireza, (2007), "A Study of the Period Called Reforms in the Iranian Political System", *Islamic Revolution Studies*, No. 11. [In Persian]
- Zo'alem, Ali, (2009), *Revolution and Values: A Study on the Evolution of Values in the Light of the Islamic Revolution of Iran*, Tehran: Publication Organization of the Research Institute of Islamic Culture and Thought. [In Persian]
- Riesman, Leonard, Anguita, Mariano. F., (2004), *Sociology of Social Strata and Inequalities*, Translated by Mohammad Gholipour, Tehran: Avaye Kalak Publications. [In Persian]

- Rahamdel, Mansour, (2017), “A Comparative Study of Illicit and Illicit Acquisition of Property in Islamic and Western Law”, *Quarterly Journal of Comparative Research in Islamic and Western Law*, Year 4, No. 3. [In Persian]
- Zayer-Kaabeh, Rahim, Ghoreschi, Fardin & Alizadeh Aghdam, Mohammad Bagher, (2019), “Analysis of the Sociological Contexts of the Evolution of Justice Discourse in the Khatami, Ahmadinejad, and Rouhani Governments”, *Bi-Quarterly Journal of Economic Sociology and Development*, Year 9, No. 2. [In Persian]
- Zarepima, Shahin; Jahanshahi, Mina & Hosseinzadeh Yazdi, Mehdi, (2019), “Causes and Social Consequences of Poverty and Economic Inequality and Solutions to Eliminate It in Sayyid Qutb’s Thought”, *Quarterly Journal of Social Theories of Muslim Thinkers*, Year 10, No. 1, pp. 31-62. [In Persian]
- Sadeghi Fasaei, Soheila & Erfan Manesh, Iman, (2015), “Methodological Foundations of Documentary Research in Social Sciences, Case Study: The Effects of Modernization on the Iranian Family”, *Cultural Strategy*, No. 29. [In Persian]
- (1989), *Imam Khomeini's (RA) Papers*, Volumes 3, 4, 5, 13, Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam's (RA) Works. [In Persian]
- Flick, Uwe, (1388), *An Introduction to Qualitative Research*, Translated by Hadi Jalili, Second Edition, Tehran: Ney Publishing. [In Persian]
- Foucault, Michel, (1990), *Iran: the Soul of a Soulless World and not Another Conversation with Michel Foucault*, Translated by Niko Sarkhosh and Afshin Jahandideh, Tehran: Ney Publishing House. [In Persian]

- Gehr, Ted Robert, (2009), *Why Do Humans Rebel?*, Translated by Ali Morshidizad, Tehran: Institute for Strategic Studies Publications. [In Persian]
- Lohstaeizadeh, Abdol Ali, (2001), "Inequalities and Social Stratification in Iran", *Journal of Social Sciences and Humanities*, Vol. 16, No. 2. [In Persian]
- Najafi Asl, Zohreh & Taleb, Mehdi, (2016), "Pathology of Consumption Pattern Changes: Consumerism and Luxury, an Emerging Phenomenon in Current Iranian Rural Societies, Case Study: Hesarkharvan Village, Qazvin", *Journal of Social Issues in Iran*, Vol. 7, Issue 1, pp. 261-282. [In Persian]
- Hadi Zenooz, Behrouz, (2005), "Poverty and Income Inequality in Iran", *Quarterly Journal of Social Welfare*, Vol. 5, No. 17, pp. 165-206. [In Persian]
- ISNA, "Chief of the Judiciary: 45 People Have been Charged in Connection with the Debesh Tea Scandal", available at: [https:// www. isna.ir/news/1403022518310](https://www.isna.ir/news/1403022518310). [In Persian]
- Research Institute for Culture, Arts and Communications, (2019), "Relative Deprivation", available at: [https:// www. ricac. ac. ir/ pages/1266](https://www.ricac.ac.ir/pages/1266). [In Persian]
- An Introduction to the Beginning and Implementation of the Government of Prudence and Hope, Strategic Studies Research Institute of the Expediency Discernment Council, available at: <https://csr.ir/0000NS>. [In Persian]
- Etemad Newspaper, "Settling the Score for Iran's Largest Oil Fraud?", Tuesday, 1st Asfand 1402, Year 21, Issue 5706, available at: [https:// www. etemadnewspaper. ir/ fa/ main/detail/213795](https://www.etemadnewspaper.ir/fa/main/detail/213795). [In Persian]

- Asr Iran News Analysis Site, "It Wasn't Just Corruption, It Was Also a Crime./ Horrifying Details from the Debesh Case," March 29, 2023, available at: [https:// www. asriran. com/ fa/news/946943](https://www.asriran.com/fa/news/946943). [In Persian]
- Elmema Educational and Consulting Group, "Types of Data Analysis Methods", (1401), available at: <https://elmema.com/types-of-data-analysis-methods/8708>. [In Persian]
- Interview with Dr. Taghi Azad Aramaki, Asr-e Iran Website, (2017), available at: asriran.com/002GGZ. [In Persian]

استناد به این مقاله: بردبار، احمدرضا و یوسفی نجف‌آبادی، هدی، (۱۴۰۴)، «سیر استحاله مفهوم ثروت در ایران پس از انقلاب اسلامی»، پژوهش‌های راهبردی سیاست، دوره ۱۴، شماره ۵۴، ۱۱۱-۱۴۸.

Doi: 10.22054/QPSS.2024.80225.3420

Quarterly of Political Strategic Studies is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License